

ΙΕΡΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ: Ο μύστης της Θ. Ευχαριστίας και η επικαιρότητά του

/ [Γνώμες](#)

Τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Μάνης κ. Χρυσοστόμου Γ΄

Αἰῶνες τώρα, τελεῖται σ' ὄλους τούς ὀρθοδόξους ναούς, σ' ὄλα τά πλάτη καί μήκη τῆς γῆς, ἡ ὑπέροχη Θεία Λειτουργία τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἄραγε, ὑπάρχει πιό μεγάλη τιμή καί πνευματική εὐφροσύνη γιά ἕναν ἄνθρωπο, κάποιο ἔργο του, νά εἶναι σέ χρήση ἀπό τόσες γενεές ἀνθρώπων σ' ὄλη τήν οἰκουμένη; Ποιά ἄραγε μεγαλύτερη χαρά μπορεῖ ν' ἀντικαταστήσει τό γεγονός αὐτό; Φυσικά, μόνο σ' ἕνα ἐπουράνιο ἄνθρωπο, μέ τήν πνευματική ἔννοια τοῦ ὄρου, μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ τό λίαν τιμητικό καί πανευφρόσυνο αὐτό γεγονός. Ἕνας τέτοιος ἐπουράνιος ἄνθρωπος, ἕνας ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, ἕνας ἄνθρωπος ἐν Χριστῷ κατά πάντα, ἦταν χωρίς ἀμφιβολία, ὁ Ἱερός Χρυσόστομος. Γι' αὐτό, καί ὡς ἄνθρωπος τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἔδωσε στήν οἰκουμένη τήν «ἀνεκφράστου ὠραιότητος» καί θεολογικοῦ πλούτου καί βάθους Θεία Λειτουργία Του! Τήν παρέδωσε στήν Ἐκκλησία καί ἔγινε ἡ Λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας, μέ τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος ἀγιάζεται καί σώζεται.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος εἶναι, λοιπόν, ἕνας ἀπό τούς μεγαλυτέρους ἀγίους. Οἰκουμενικός Διδάσκαλος, φλογερός μαχητής, λαμπρός Ἱεράρχης, πνευματικός πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, ὑμνητής τῆς Θείας Εὐχαριστίας.

«Ἀνήκει ἀληθῶς εἰς τήν χορείαν τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Ἐκκλησίας καί γενικώτερον τῆς ἀνθρωπότητος»[1] καί «εἰς τήν συνείδησιν τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος παραμένει ὡς ὁ πατήρ, ὁ ὁποῖος ἐμόχθησε κατ' ἐξοχήν διὰ νά διαποτίσῃ τήν κοινωνίαν μέ τὰ χριστιανικά ἰδεώδη καί φυσικά ν' ἀνακόψῃ τήν ἐκκοσμίκευσιν τῆς Ἐκκλησίας»[2].

Συμπληρώθηκαν ήδη περί τά 1600 χρόνια από τήν κοίμησή του (407) στή μακρινή γιά τήν ἐποχή του πόλη, τά Κόμανα τοῦ Πόντου, ὅπου ἄφησε τήν ψυχή του νά ἀνέλθει πρός τόν θρόνο τοῦ Θεοῦ, ψελλίζοντας τό «Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἕνεκεν»[3].

Θεωροῦμε, λοιπόν, σκόπιμο καί ἐπίκαιρο νά προσεγγίσουμε, ἀκροθιγῶς, τό θέμα τῆς Θείας Εὐχαριστίας καί εἰδικότερα τῆς Θείας Κοινωνίας μέσα ἀπό τά ἴδια τά κείμενα τοῦ ἱεροῦ πατρός καί εἰδικότερα, ἀπό τίς Ὁμιλίες του. Μέ τίς Ὁμιλίες του αὐτές, πού ἀποτελοῦν τό ἐρμηνευτικό του ἔργο, ὅπως γράφει ὁ ἀείμνηστος καθηγητής τῆς Πατρολογίας Στυλιανός Παπαδόπουλος, ὁ Ἱ. Χρυσόστομος «ἐρμηνεύοντας ἕνα βιβλικό κείμενο, ἀναλύει τήν μορφή, τά περιστατικά καί τό περιεχόμενο τοῦ κειμένου, κατηχεῖ, θεολογεῖ, οἰκοδομεῖ, συμβουλεύει, ἀπολογεῖται, καταπολεμεῖ καί διηγεῖται τά θαυμάσια τοῦ Θεοῦ, κυρίως μέ τήν παρουσίαση τοῦ ἔργου τῆς Θείας οἰκονομίας»[4].

*

Κορυφαῖο καί βασικότατο μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τό θεοσύστατο μυστήριο τῆς Θ. Εὐχαριστίας. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος στό ὑπερῶον τῆς Ἱερουσαλήμ μᾶς τό παρέδωσε μέ τά ἅγια λόγια Του: «Λάβετε φάγετε· τοῦτο ἐστι τό σῶμά μου... πῖετε ἐξ αὐτοῦ πάντες· τοῦτό ἐστι τό αἷμα μου τό τῆς καινῆς διαθήκης, τό περί πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεςιν ἁμαρτιῶν»[5], δίνοντας συγχρόνως τήν θεία καί ἱερά ἐντολή: «Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τήν ἐμὴν ἀνάμνησιν»[6].

Ἀλλά καί τά ἄλλα λόγια τοῦ Κυρίου: «Ἐὰν μὴ φάγητε τήν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου καί πῖετε αὐτοῦ τό αἷμα οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς, ὁ τρώγων μου τήν σάρκα καί πίνων μου τὸ αἷμα ἔχει ζωὴν αἰώνιον»[7] καί ἡ διακήρυξή Του: «Ἐγὼ εἶμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς»[8], πιστοποιοῦν τήν μεγάλη ἀξία τοῦ Μυστηρίου αὐτοῦ γιά τούς πιστοὺς χριστιανούς. Ὁ Ἀπ. Παῦλος θά ἔλθει καί θά ἐρμηνεύσει ὅλα αὐτά, θά ἐμβαθύνει καί θά δημιουργήσει τή θεολογία τῆς Εὐχαριστίας. Ἔτσι, κεντρικὴ θέση στή διδασκαλία καί ζωὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἔχει τό μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἰδιαίτερα «γιά τὴ μαρτυρικὴ ζωὴ τοῦ Χρυσοστόμου πηγὴ ἀνεξάντλητης δυνάμεως καί θάρρους ἦταν ἡ προσφορά τῆς θυσίας τοῦ Γολγοθᾶ. Στὴν Ἀντιόχεια πρεσβύτερος, στή Βασιλεύουσα Ἀρχιεπίσκοπος, στίς κάπως ἡσυχες χρονιές καί στὸν καιρὸ τό σκληρὸ, στό Θυσιαστήριον, ψελλίζοντας τίς ὑπέροχες εὐχές καί τίς δεήσεις τῆς Θ. Λειτουργίας του, ἐνωνόταν μέ τὸν Κύριο τῶν Δυνάμεων»[9]. Γι' αὐτό, ἐκτός ἀπὸ τὴ Θεία Λειτουργία καί μερικές εὐχές στὴν Ἀκολουθία τῆς Θ. Μεταλήψεως, πού ἔγραψε, σέ ἀρκετά ἄλλα συγγράμματά του, ἐκεῖ σ' αὐτά, μᾶς δίνει μέ θαυμάσιο

τρόπο καί μέ ωραιότατες εἰκόνες νά ἐννοήσουμε τήν ἀξία καί σημασία τῆς ἱερουργίας αὐτῆς.

Ἀκολουθῶντας μάλιστα τήν Παύλεια θεολογία ὁ Ἱ. Χρυσόστομος θά ἐμπνευσθεῖ, θά γράψει, θά καθοδηγήσει, θά γίνῃ συνεχιστής τῆς Παραδόσεως, θά καταστεῖ ὁ «χρυσορρήμων» ὑμνητής τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἀφοῦ καί ὁ ἴδιος λέγει «ἐγὼ τῶν ἐκκλησιαστικῶν δογμάτων τὸν Παῦλον οἶδα διδάσκαλον. Ὅταν Παῦλον εἶπω, Χριστὸν κηρύττω»[10].

Γράφει, λοιπόν, ὁ ἱερός Χρυσόστομος γιά το ἱερό αὐτό Μυστήριον:

«Ἐνταῦθα γάρ σοι τὴν γῆν οὐρανὸν ποιεῖ τουτὶ τὸ μυστήριον. Ἀναπέτασον γοῦν τοῦ οὐρανοῦ τὰς πύλας, καὶ διάκουσον μᾶλλον δὲ οὐχὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλὰ τοῦ οὐρανοῦ τῶν οὐρανῶν, καὶ τότε ὄψει τὸ εἰρημένον. Τὸ γὰρ πάντων ἐκεῖ τιμιώτερον, τοῦτό σοι ἐπὶ τῆς γῆς δεῖξω κείμενον. Ὡσπερ γὰρ ἐν τοῖς βασιλείοις τὸ πάντων σεμνότερον, οὐ τοῖχοι, οὐκ ὄροφος χρυσοῦς, ἀλλὰ τὸ βασιλικὸν σῶμα τὸ καθήμενον ἐπὶ τοῦ θρόνου· οὕτω καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὸ τοῦ βασιλέως σῶμα. Ἀλλὰ τοῦτό τοι νῦν ἕξεστιν ἐπὶ γῆς ἰδεῖν. Οὐ γὰρ ἀγγέλους, οὐδὲ ἀρχαγγέλους, οὐδὲ οὐρανοὺς καὶ οὐρανοὺς οὐρανῶν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν τούτων σοι δείκνυμι Δεσπότην»[11]. Καί συνεχίζει μ' αὐτά τά καταπληκτικὰ λόγια:

«Εἶδες πῶς τὸ πάντων τιμιώτερον ὄραξ ἐπὶ γῆς: καὶ οὐχ ὄραξ μόνον; ἀλλὰ καὶ ἄπτη καὶ οὐχ ἄπτη μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐσθίεις καὶ λαβῶν οἶκαδε ἀναχωρεῖς»[12].

Ἐπογραμμίζει ἀκόμη, ὅτι, ὅταν τελοῦμε τὴν Θ. Λειτουργία εἶναι ἐκεῖνο τὸ Δεῖπνο (ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος δηλαδή) κατὰ τὸν ὅποιον, ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς βρισκόταν πρό τοῦ ἁγίου Πάθους Του. Τίποτα δέ, δέν κάνει τὸ σημερινὸ Δεῖπνο κατώτερο ἐκείνου. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος τὸ προσφέρει. Αὐτός εἶναι ὁ Χριστός, καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἱερό Μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας πού τελεῖται στὴν Ἐκκλησία. Γι' αὐτὸ καὶ θεμέλιον τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ Θ. Εὐχαριστία, ἡ ἀνάμακτος θυσία τοῦ Θεανθρώπου.

Ἡ Θ. Εὐχαριστία εἶναι θυσία. Ὁ Ἱ. Χρυσόστομος τὸ τονίζει αὐτὸ γράφοντας:

«Διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, φησί, πεφανέρωται· τουτέστιν, ἐφανερώθη τῷ Θεῷ καὶ προσῆλθε. Μὴ οὖν, ἐπειδὴ ὁ ἱερεὺς πολλάκις τοῦτο ἐποίει τοῦ ἐνιαυτοῦ, νομίσης ὅτι ἀπλῶς, καὶ οὐδὲ δι' ἀσθένειαν, τοῦτο ἐγίνετο· μὴ ὄντων γὰρ τραυμάτων, οὐδὲ φαρμάκων λοιπὸν δεῖ τῷ ἐπιμελουμένῳ. Διὰ τοῦτο προσέταξε, φησίν, ἀεὶ προσφέρεσθαι διὰ τὸ ἀσθενές, καὶ ὥστε ἀνάμνησιν ἁμαρτιῶν γίνεσθαι. Τί οὖν; ἡμεῖς καθ' ἐκάστην ἡμέραν οὐ προσφέρομεν; Προσφέρομεν μὲν, ἀλλ' ἀνάμνησιν ποιούμενοι τοῦ θανάτου αὐτοῦ· καὶ μία ἐστὶν αὕτη, καὶ οὐ πολλαί. Πῶς μία, καὶ οὐ πολλαί; Ἐπειδὴ ἅπαξ προσηνέχθη, ὥσπερ ἐκείνη ἡ εἰς τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων. Τοῦτο

ἐκείνης τύπος ἐστί, καὶ αὕτη ἐκείνης· τὸν γὰρ αὐτὸν ἀεὶ προσφέρομεν, οὐ νῦν μὲν ἕτερον πρόβατον, αὖριον δὲ ἕτερον, ἀλλ' ἀεὶ τὸ αὐτό· ὥστε μία ἐστὶν ἡ θυσία. Ἐπεὶ τῷ λόγῳ τούτῳ, ἐπειδὴ πολλαχοῦ προσφέρεται, καὶ πολλοὶ Χριστοὶ; ἀλλ' οὐδαμῶς, ἀλλ' εἷς πανταχοῦ ὁ Χριστός, καὶ ἐνταῦθα πλήρης ὢν, καὶ ἐκεῖ πλήρης, ἐν σῶμα. Ὡσπερ οὖν πολλαχοῦ προσφερόμενος ἐν σῶμα ἐστί, καὶ οὐ πολλὰ σώματα, οὕτω καὶ μία θυσία. Ὁ ἀρχιερεὺς ἡμῶν ἐκεῖνός ἐστιν ὁ τὴν θυσίαν τὴν καθαίρουσαν ἡμᾶς προσενεγκών. Ἐκείνην προσφέρομεν καὶ νῦν, τὴν τότε προσενεχθεῖσαν, τὴν ἀνάλωτον. Τοῦτο εἰς ἀνάμνησιν γίνεται τοῦ τότε γενομένου. Τοῦτο γὰρ ποιεῖτε, φησὶν, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. Οὐκ ἄλλην θυσίαν, καθάπερ ὁ ἀρχιερεὺς τότε, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἀεὶ ποιοῦμεν· μᾶλλον δὲ ἀνάμνησιν ἐργαζόμεθα θυσίας»[13].

«Ἐδῶ εὐρίσκεται τὸ ἄπειρον μέγεθος τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ. Δὲν ἠρκέσθη μίαν φοράν νὰ προσφέρῃ τὴν θυσίαν του, ἀλλὰ καταδέχεται συνεχῶς καὶ ἀκαταπαύστως νὰ τὴν ἐπαναλαμβάνῃ. Αὕτη εἶναι ἡ μεγάλη μαρτυρία τῆς ἀγαθότητός του, ἡ ἄβυσσος τῆς εὐσπλαχνίας καὶ τῶν οἰκτιρισμῶν του», στοχάζεται σύγχρονος λόγιος κληρικός[14].

Ἡ Εὐχαριστιακὴ αὐτὴ θυσία εἶναι σῶμα Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι σῶμα Χριστοῦ. Συνεπῶς, ἡ Ἐκκλησία ἔχει εὐχαριστιακὴ φύση κατὰ τὴν ωραία φράση «εὐχαριστιακὴ ἐκκλησιολογία»[15]. Κατὰ τὴν ἀναίμακτο αὐτὴ θυσία, ἔχουμε ἐκεῖ στὴν Ἁγία Τράπεζα πού εἶναι ὁ τύπος τοῦ «ὑπερουράνιου θυσιαστηρίου ὅπου ἀδιάλειπτα ἱερουργεῖ ὁ Μέγας Ἀρχιερέας Θεάνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός»[16], αὐτὸ τοῦτο τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ «τὸ ἡμαγμένον, τὸ λόγχῃ πληγέν, καὶ τὰς σωτηρίους πηγὰς ἀναβλύσαν, τὴν τοῦ αἵματος, τὴν τοῦ ὕδατος τῆ οἰκουμένη πάση»[17]. Καὶ συνεχίζει ὑπέροχα ὁ ἱ. Χρυσόστομος γιὰ τὸ Παναμώμητο Σῶμα τοῦ Χριστοῦ: «Βούλει καὶ ἐτέρωθεν τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ μαθεῖν; Ἐρώτησον τὴν αἰμορροοῦσαν, τὴν οὐκ αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ περικειμένου αὐτῷ ἱματίου, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τούτου Ὀλοκλήρου, ἀλλὰ τοῦ κρασπέδου ἀψαμένην· ἐρώτησον τὴν θάλασσαν, τὴν ὑπὲρ τῶν νώτων αὐτὸ βαστάσασαν· ἐρώτησον καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον, καὶ εἶπέ· Πόθεν· ἔχεις τὴν πληγὴν τὴν ἀνίατον; Πόθεν οὐκέτι ἰσχύεις οὐδέν; Πόθεν ἐάλως; Τίني κατεσχέθης φεύγων; Καὶ οὐδὲν ἕτερον, ἢ τὸ σῶμα ἐρεῖ τὸ σταυρωθέν. Διὰ τούτου τὰ κέντρα αὐτοῦ κατεκλάσθη· διὰ τούτου τὰ κέντρα αὐτοῦ κατεκλάσθη· διὰ τούτου ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ συνετρίβη· διὰ τούτου αἱ ἀρχαὶ καὶ αἱ ἐξουσίαι ἐδειγματίσθησαν· Ἀπεκδυσάμενος γάρ, φησί, τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, ἐδειγματίσεν, ἐν παρῶσιν θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ. Ἐρώτησον καὶ τὸν θάνατον, πόθεν κατελύθη σου τὸ νῆκος; Πόθεν ἐξεκόπη σου τὰ νεῦρα; Καὶ κόραις καὶ παιδίοις γέγονας καταγέλαστος, ὁ καὶ τυράννοις καὶ δικαίως ἅπασιν ὢν πρὸ τούτου φοβερός; Καὶ τὸ σῶμα αἰτιάσεται τοῦτο... Τοῦτο τὸ σῶμα ἔδωκεν ἡμῖν κατέχειν καὶ ἐσθίειν, ὅπερ ἀγάπης ἐπιτεταμένης ἦν»[18].

Ἔπειτα, «ἡ Θ. Εὐχαριστία εἶναι πηγὴ τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ ζωὴ αὐτῆς[19], «ἡ σωτήριος καὶ ἡ συνέχουσα τὰς ψυχὰς ἡμῶν ζωὴ»[20]. Πράγματι, ἡ Θ. Εὐχαριστία εἶναι τὸ σωτήριο μυστήριο τῆς Ἐκκλησίας πού τρέφει καὶ αὐξάνει τοὺς πιστοὺς καὶ συγχρόνως τοὺς ἐνώνει μὲ τὸν Θεάνθρωπο Χριστό. Ὁ Χριστὸς γίνεται ἡ αἰώνιος τροφή διότι εἶναι ὁ «Ἄρτος τῆς Ζωῆς»[21]. Κάθε πιστὸς ἐνούμενος μὲ τὸν Χριστὸ ἐνώνεται στενά καὶ μ' ὅλους ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὸν κοινωνοῦν, ἐνούμεθα εἰς «ἐν σῶμα γινόμεθα, καὶ μέλη, φησιν (ὁ Ἀπόστολος), ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ... Ἴν' οὖν μὴ μόνον κατὰ τὴν ἀγάπην τοῦτο γενώμεθα, ἀλλὰ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, εἰς ἐκείνη ἀνακερασθῶμεν τὴν σάρκα. Διὰ τῆς τροφῆς γὰρ τοῦτο γίνεται ἥς ἐχαρίσατο, βουλόμενος ἡμῖν δεῖξαι τὸν πόθον, ὃν εἶχε περὶ ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο ἀνέμιξεν ἑαυτὸν ἡμῖν, καὶ ἀνέφυρε τὸ σῶμα αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, ἓνα ἓν τι ὑπάρξωμεν, καθάπερ σῶμα κεφαλῆ συνημμένον»[22]. Βλέπουμε, λοιπόν, τὴν στενοτάτη αὐτὴ σχέση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴ Θ. Εὐχαριστία νὰ τὴν ἐξαίρει ὅλως ἰδιαιτέρως ὁ ἱ. Χρυσόστομος. Φανερώνει δὲ πραγματικά ὅτι ἡ Εὐχαριστία εἶναι μυστήριο ὑψηλό καὶ «φρικτόν»[23] (=ιερότατο) τῆς Ἐκκλησίας καὶ βέβαια ἡ Κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Χριστὸς «σῶμα ἡμᾶς, ἑαυτοῦ ἐποίησε, σῶμα ἡμῖν τὸ ἑαυτοῦ μετέδωκε»[24]. Ἔτσι γίνεται κατανοητὸ ὅτι ἡ Θ. Εὐχαριστία «συνιστᾷ τὸν πυρῆνα καὶ τὸ σκοπὸ, τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς λατρείας. Ὅλες οἱ λειτουργικὲς πράξεις, πού λαμβάνουν χώρα στὴν ἐκκλησιαστικὴ λατρεία, ἀποτελοῦν ἓνα ὅλο -τὸν συνεχὴ καὶ καθολικὸ ἀγιασμὸ τοῦ σώματος- καὶ συγκλίνουν πρὸς τὴ Θεία Εὐχαριστία, τὸ ἀπόλυτο κέντρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας»[25]. Πολύ ἐπιγραμματικά καὶ εὐστοχα ἔχει διατυπωθεῖ ὅτι: ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι ἡ μεγαλυτέρα Ἐκκλησιολογία»[26] ὅτι «ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα, ἡ ἐνότητα στὴν πίστη καὶ ἡ ἐνότητα στὴν Θεία Εὐχαριστία εἶναι οἱ τρεῖς συντεταγμένες πού δὲν διαχωρίζονται καὶ πού ἀλληλοεξαρτῶνται γιὰ τὴν ὀλοκληρωμένη κοινωνία καὶ ζωὴ ἐν Χριστῷ»[27].

Στὴ συνάφεια αὐτὴ ἔρχεται ἀκόμη ὁ ἱ. Χρυσόστομος καὶ μᾶς διδάσκει γιὰ τὸ τίμιο αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

«Τοῦτο τὸ αἷμα τὴν εἰκόνα ἡμῖν ἀνθηρὰν ἐργάζεται τὴν βασιλικὴν (=τό κατ' εἰκόνα πού μᾶς δώρησε ὁ Θεός), τοῦτο κάλλος ἀμήχανον τίκτει, τοῦτο ἀπομαρνανθῆναι τῆς ψυχῆς τὴν εὐγένειαν οὐκ ἀφίησιν, ἄρδον αὐτὴν συνεχῶς καὶ τρέφον. Τὸ μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν σιτίων (=ἀπὸ τίς διάφορες τροφές) ἡμῖν αἷμα γινόμενον, οὐκ εὐθέως τοῦτο γίνεται, ἀλλ' ἕτερον τι· τοῦτο δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' εὐθέως τὴν ψυχὴν ἀρδεύει, καὶ μεγάλην τινὰ δύναμιν ἐμποιεῖ. Τοῦτο τὸ αἷμα τὸ Δεσποτικόν, φεύγουσι μὲν δαίμονες, συντρέχουσι δὲ ἄγγελοι. Τοῦτο τὸ αἷμα ἐκχυθὲν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξέπλυνε»[28]. Καὶ κατακλείει τὴν ἐνότητα αὐτὴ μὲ τὰ παρακάτω παρηγορητικά, ἐνισχυτικά καὶ θαυμάσια λόγια: «Τοῦτο ἡ σωτηρία

τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, τούτῳ λούεται ἡ ψυχὴ, τούτῳ καλλωπίζεται, τούτῳ πυροῦται, τοῦτο πυρὸς λαμπρότερον ἐργάζεται τὸν νοῦν τὸν ἡμέτερον, τοῦτο χρυσοῦ φαιδροτέραν τὴν ψυχὴν ποιεῖ, τοῦτο ἐξεχύθη τὸ αἷμα, καὶ τὸν οὐρανὸν ἐποίησε βατόν»[29].

*

Καταφαίνεται, λοιπόν, ὅτι ὁ σκοπὸς γιὰ τὸν ὁποῖο τελεῖται ἡ Θ. Λειτουργία εἶναι ἡ Θεία Μετάληψη ἢ ἀκριβέστερα ἡ Θεία Κοινωνία. Αὐτὸ διδάσκει ὁ Ἱ. Χρυσόστομος μέ τὴν χαρακτηριστικὴ διασάφηση τῶν ὄρων «μετοχή» καὶ «κοινωνία». Συγκεκριμένα γράφει: «Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ; Σφόδρα πιστῶς καὶ φοβερῶς εἶρηκεν. Ὁ γὰρ λέγει, τοῦτό ἐστίν· ὅτι τοῦτο τὸ ἐν τῷ ποτηρίῳ ὄν, ἐκεῖνό ἐστὶ τὸ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ρεῦσαν, καὶ ἐκείνου μετέχομεν...».

«Ὁ ἄρτος, ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστὶ; Διὰ τί μὴ εἶπε, Μετοχή; Ὅτι πλέον τι δηλῶσαι ἠβουλήθη, καὶ πολλὴν ἐνδείξασθαι τὴν συνάφειαν. Οὐ γὰρ τῷ μετέχειν μόνον καὶ μεταλαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐνοῦσθαι κοινωνοῦμεν. Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἐκεῖνο ἦνεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ ἡμεῖς αὐτῷ διὰ τοῦ ἄρτου τούτου ἐνούμεθα»[30].

Δηλαδή, ὁ πιστὸς ὁ ὁποῖος συμμετέχει εἰς τὸ Μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας «μεταλαμβάνει τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Θεανθρώπου καὶ ἐνσωματοῦται εἰς Αὐτόν. Τὴν πίστιν (δέ) αὐτὴν τῆς Ἐκκλησίας μας ἐκφράζει ἀπολύτως ἡ λέξις “κοινωνία”, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν ὀνομασίαν τοῦ μυστηρίου»[31]. Στὴν ἴδια ὁμιλία του ὁ ἱερός πατήρ, τὴν ἔννοια αὐτὴ τῆς «κοινωνίας» ἀπὸ τὸν «ἕνα ἄρτο», τὴν τονίζει ἀκόμα περισσότερο συμπληρώνοντας τὰ ἐξῆς:

«Κοινωνία τοῦ σώματος ἐζήτησε πάλιν ἐγγύτερόν τι εἰπεῖν· διὸ καὶ ἐπήγαγεν, Ὅτι εἷς ἄρτος, ἐν σῶμά ἐσμεν οἱ πολλοί. Τί γὰρ λέγω κοινωνίαν; Φησίν· αὐτό ἐσμεν ἐκεῖνο τὸ σῶμα. Τί γὰρ ἐστὶν ὁ ἄρτος; Σῶμα Χριστοῦ· Τί δὲ γίνονται οἱ μεταλαμβάνοντες; Σῶμα Χριστοῦ· οὐχὶ σώματα πολλὰ, ἀλλὰ σῶμα ἓν. Καθάπερ γὰρ ὁ ἄρτος ἐκ πολλῶν συγκείμενος κόκκων ἦνεται, ὡς μηδαμοῦ φαίνεσθαι τοὺς κόκκους, ἀλλ’ εἶναι μὲν αὐτούς, ἄδηλον δὲ αὐτῶν εἶναι τὴν διαφορὰν τῆ συναφείᾳ· οὕτω καὶ ἀλλήλοις καὶ τῷ Χριστῷ συναπτόμεθα. Οὐ γὰρ ἐξ ἑτέρου μὲν σώματος σύ, ἐξ ἑτέρου δὲ ἐκεῖνος τρέφεται, ἀλλ’ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντες»[32].

Θεάρεστη κατάληξη αὐτῆς τῆς «κοινωνίας» μέ τὸν Χριστό, εἶναι πλέον ἡ φανέρωση τοῦ συνδέσμου τῆς ἀγάπης μέ τὸν Κύριο καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Παραγγέλλει ὑπὸ τύπον ἐρωτήσεως ὁ Ἱ. Χρυσόστομος: «Εἰ δὲ

ἐκ τοῦ αὐτοῦ (=ἄρτου) καὶ τὸ αὐτὸ (=ἓνα σῶμα) γινόμεθα πάντες, διὰ τί μὴ καὶ τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἐπιδεικνύμεθα καὶ γενόμεθα καὶ κατὰ τοῦτο ἔν;»[33]. Καί πολὺ χαρακτηριστικὰ συμβουλεύει: «Δεξάμενοι τὴν ἄμωμον καὶ ἀγίαν θυσίαν καταφιλήσωμεν, τοῖς ὀφθαλμοῖς περιπτυξώμεθα, διαθερμάνωμεν ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν, ἵνα μὴ εἰς κριμα ἢ εἰς κατάκριμα συνερχώμεθα, ἀλλ' εἰς σωφροσύνην ψυχῆς, εἰς ἀγάπην, εἰς ἀρετὴν, καὶ καταλαγὴν τὴν πρὸς τὸν Θεόν, εἰς εἰρήνην βεβαίαν, καὶ μυρίων ἀγαθῶν ὑπόθεσιν, ἵνα καὶ ἑαυτοὺς ἀγιάσωμεν καὶ τοὺς πλησίον οἰκοδομήσωμεν»[34].

Ἔτσι, ὁ πιστὸς μετὰ τῆς θείας Λειτουργίας καὶ τῆς συμμετοχῆς τοῦ στή Θείας Κοινωνίας, ὅπως γράφει ὁ π. Alexander Schmemmann, «ἀποστέλλεται στὸν κόσμον ὄχι γιὰ νὰ προσαρμόζεται ἢ γιὰ νὰ ἀρνεῖται, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζει δημιουργικὰ καὶ μὲ ὑπερφυσικὴ ἀγάπην τὸν κόσμον ποὺ ἐδημιούργησε ὁ Θεός. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Ὀρθόδοξος, ὀπλισμένος μὲ τὴν δύναμιν τῆς πίστεως καὶ καθοδηγούμενος ἀπὸ τὸ φῶς τῆς λατρευτικῆς πείρας, ἄνθρωπος πραγματικὰ λειτουργικὸς, θὰ προσπαθεῖ, σὲ κάθε περίσταση, νὰ ἐπιτελέσει τὴν “λειτουργία” ποὺ ἀνέλαβε, ὅταν ἀποφάσισε νὰ γίνῃ ἢ δέχθηκε νὰ παραμείνῃ μέλος τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ»[35].

Προχωρεῖ δὲ ὁ Ἱ. Χρυσόστομος βαθύτερα καὶ χρησιμοποιεῖ καὶ ἄλλες ἐντονότατες, πολὺ ἐκφραστικὲς λέξεις γιὰ νὰ ἀποδώσῃ καὶ ὑπογραμμίσῃ τὸ ὑπερφυσικὸ αὐτὸ γεγονός τῆς ἐνώσεώς μας μὲ τὸν Χριστὸ κατὰ τὴν Θ. Μετάληψιν τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Χρησιμοποιεῖ τίς λέξεις: «ἀνάκρασις», «μίξις», «ἐνωσις», καὶ ἀκόμη τὰ ῥήματα: «συμπλέκομαι», «τρώγωμαι», «λεπτύνομαι κατὰ μικρόν», ὅταν τὰ τελευταῖα σὲ ὁμιλία τὰ θέτει κατ' ἀναλογίαν στό στόμα τοῦ Χριστοῦ[36]. Ἐπομένως κατὰ τὸν Ἱ. Χρυσόστομο, ἡ ἐνωσις μὲ τὸν Χριστὸ καὶ ἡ ἐνσωμάτωσις στό ἅγιον σῶμα τοῦ πραγματοποιεῖται στό μέγα αὐτὸ Μυστήριον τῆς Θ. Εὐχαριστίας, τῆς Θ. Κοινωνίας τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματος τοῦ Χριστοῦ.

*

Συνέπεια τῶν παραπάνω διδαγμάτων εἶναι ἡ ἀνάλογη προετοιμασία γιὰ τὴν Θ. Κοινωνία, ὥστε νὰ μὴν προσέλθουμε στό Ποτήριον μὲ ἀδιαφορία καὶ ἀνευλάβεια. Προτρέπει τοὺς πιστοὺς ὁ Ἱ. Χρυσόστομος μὲ τὰ παρακάτω λόγια:

«Προσίωμεν τοίνυν μετὰ θερμότητος αὐτῷ καὶ πεπυρωμένης ἀγάπης, καὶ μὴ ὑπομείνωμεν τιμωρίαν. Ὅσω γὰρ ἂν ὦμεν εὐεργετημένοι μεγάλα, τοσοῦτω μᾶλλον κολαζόμεθα μειζρόνως, ὅταν ἀνάξιοι τῆς εὐεργεσίας φανῶμεν. Τοῦτο τὸ σῶμα καὶ ἐπὶ φάτνης κείμενον ἠδέσθησαν μάγοι. Καὶ ἄνδρες ἀσεβεῖς καὶ βάρβαροι τὴν πατρίδα καὶ τὴν οἰκίαν ἀφέντες, καὶ ὁδὸν ἐστείλαντο μακράν, καὶ ἐλθόντες μετὰ

φόβου καὶ τρόμου πολλοῦ προσεκύνησαν. Μιμησώμεθα τοίνυν κἄν τοὺς βαρβάρους ἡμεῖς οἱ τῶν οὐρανῶν πολῖται. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ καὶ ἐπὶ φάτνης ἰδόντες καὶ ἐν καλύβῃ, καὶ οὐδὲν τοιοῦτον ἰδόντες οἶον σὺ νῦν, μετὰ πολλῆς τῆς φρίκης προσήεσαν· σὺ δὲ οὐκ ἐν φάτνῃ ὄραξ, ὡσπερ ἐκεῖνοι, ἀλλ' οἶσθα αὐτοῦ καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν οἰκονομίαν ἅπασαν, καὶ οὐδὲν ἀγνοεῖς τῶν δι' αὐτοῦ τελεσθέντων, μετὰ ἀκριβείας μυσταγωγηθεὶς ἅπαντα. Διαναστήσωμεν τοίνυν ἑαυτοὺς καὶ φρίξωμεν, καὶ πολλῶ τῶν βαρβάρων ἐκείνων πλείονα ἐπιδειξώμεθα τὴν εὐλάβειαν, ἵνα μὴ ἀπλῶς, μηδὲ ὡς ἔτυχε προσελθόντες, πῦρ ἐπὶ τὴν ἑαυτῶν σωρεύσωμεν κεφαλὴν. Ταῦτα δὲ λέγω, (=ὁ Χρυσόστομος) οὐχ ἵνα μὴ προσίωμεν, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀπλῶς πορσίωμεν. Ὡσπερ γὰρ τὸ ὡς ἔτυχε προσιέναι, κίνδυνος, οὕτω τὸ μὴ κοινωνεῖν τῶν μυστικῶν δείπνων ἐκείνων, λιμὸς καὶ θάνατος. Αὕτη γὰρ ἡ τράπεζα τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὰ νεῦρα, τῆς διανοίας ὁ σύνδεσμος, τῆς παρῶρησίας ἡ ὑπόθεσις, ἡ ἐλπίς, ἡ σωτηρία, τὸ φῶς, ἡ ζωή»[37].

*

Οἱ τελευταῖες αὐτές φράσεις τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου μᾶς εἰσάγουν στό σημαντικό θέμα τῆς προσελεύσεως καὶ τῆς συχνότητος στό ἱερό Μυστήριον. Γιά τόν διδάσκαλο τῆς Θ. Εὐχαριστίας, ἡ μὴ προσέλευση στή Θεία Κοινωνία εἶναι «λιμὸς καὶ θάνατος» τῆς ψυχῆς[38] καὶ ὁ ἴδιος ἐλέγχει ἀυστηρότατα ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἐνῶ πηγαίνουν στή Θεία Λειτουργία, ἐν τούτοις δέν προσέρχονται γιά νά κοινωνήσουν Σῶμα καὶ Αἷμα Χριστοῦ. Λέγει πολύ χαρακτηριστικά: «Εἶπέ μοι, εἴ τις εἰς ἐστίασιν κληθεὶς, τὰς χεῖρας νίψαιτο καὶ κατακλιθεῖη, καὶ ἔτοιμος γένοιτο πρὸς τὴν τράπεζαν, εἶτα μὴ μετέχοι, οὐχ ὑβρίζει τὸν καλέσαντα;»[39]. Συνταυτίζεται δηλαδή στό σημεῖο αὐτό, ὅπως καὶ ὁ πρό αὐτοῦ ἀκμάσας Μέγας Βασίλειος[40], μέ τὴν κανονικὴ παράδοση[41] τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία θέλει τὴ συχνὴ συμμετοχὴ στά ἄχραντα μυστήρια.

Βέβαια ὁ ἱ. Χρυσόστομος, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, ρίχνει τό βάρος στήν ἀνάλογη καὶ σωστή προετοιμασία γιά τὴ Θεία Κοινωνία καὶ αὕτη ἡ προετοιμασία ἔχει ὡς κέντρο τῆς, τὴν καθαρότητα τῆς καρδίας, τόν «ἄληπτο βίον», δηλαδή τόν λιγότερο εὐπρόσβλητο ἀπὸ τὴν ἁμαρτία. Γράφει:

«Πολλοὶ τῆς θυσίας ταύτης ἅπαξ μεταλαμβάνουσι τοῦ παντὸς ἐνιαυτοῦ, ἄλλοι δὲ δῖς, ἄλλοι δὲ πολλάκις. Πρὸς οὗν ἅπαντας ἡμῖν ὁ λόγος ἐστίν, οὐ πρὸς τοὺς ἐνταῦθα δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ καθεζομένους· ἐκεῖνοι γὰρ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μετέχουσι, πολλάκις δὲ καὶ διὰ δύο ἐτῶν. Τί οὖν; τίνας ἀποδεξόμεθα; Τοὺς ἅπαξ; Τοὺς πολλάκις; Τοὺς ὀλιγάκις; Οὔτε τοὺς ἅπαξ, οὔτε τοὺς πολλάκις, οὔτε τοὺς ὀλιγάκις, ἀλλὰ τοὺς μετὰ καθαροῦ συνειδότος, τοὺς μετὰ καθαρᾶς καρδίας, τοὺς μετὰ βίου ἀλήπτου. Οἱ τοιοῦτοι ἀεὶ προσίτωσαν· οἱ δὲ

μη τοιοῦτοι, μηδὲ ἄπαξ. Τί δήποτε; Ὅτι κρῖμα ἑαυτοῖς λαμβάνουσι, καὶ κατάκριμα καὶ κόλασιν καὶ τιμωρίαν»[42]. Καί σ' ἄλλο σημεῖο λέγει:

«Πολλοὺς ὁρῶ τοὺς σώματος τοῦ Χριστοῦ μετέχοντας ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, καὶ συνήθεια μᾶλλον καὶ νόμῳ, ἢ λογισμῶ καὶ διανοίᾳ. Ἄν ἐπιστῆ, φησὶν, ὁ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς καιρὸς, οἷος ἐὰν ᾖ τις, μετέχει τῶν μυστηρίων, ἂν ἐπιστῆ, ἢ τῶν Ἐπιφανίων Ἡμέρα. Καίτοι καιρὸς οὐ τοῦτο προσόδου· οὐ γὰρ Ἐπιφάνια, οὐδὲ Τεσσαρακοστὴ ποιεῖ ἀξίους τοῦ προσιέναι, ἀλλὰ ψυχῆς εἰλικρίνεια καὶ καθαρότης. Μετὰ ταύτης ἀεὶ πρόσιθι, χωρὶς ταύτης μηδέποτε»[43].

Ἄξιες δὲ ἰδιαίτερης προσοχῆς εἶναι καὶ οἱ παρακάτω συμβουλές τοῦ ἱεροῦ πατρὸς γιὰ τὴν προσέλευση στὴ θ. Κοινωνία.

«Μέλλοντες προσιέναι τῇ φρικτῇ καὶ θείᾳ ταύτῃ τραπέζῃ καὶ ἱερᾷ μυσταγωγίᾳ, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τοῦτο ποιεῖτε, μετὰ καθαροῦ συνειδότος, μετὰ νηστείας καὶ προσευχῆς, μὴ θορυβοῦντες, μηδὲ λακτίζοντες, μηδὲ ὠθοῦντες τοὺς πλησίον· ἐσχάτης γὰρ τοῦτο παρανοίας καὶ καταφρονήσεως οὐ τῆς τυχούσης. Διὸ καὶ πολλὴν ἐπάγει τοῖς ταῦτα ποιοῦσι τὴν κόλασιν καὶ τὴν τιμωρίαν»[44]. Καὶ κατακλείει τό σπουδαῖο καὶ ἀναγκαῖο αὐτό κεφάλαιο γράφοντας:

«Ἐνόησον, ὦ ἄνθρωπε, ποίας μέλλεις ἄπτεσθαι θυσίας, ποῖα προσέρχεσθαι τραπέζῃ· ἐνθυμήθητι καὶ ὅτι γῆ ὦν καὶ σποδός, αἷμα καὶ σῶμα Χριστοῦ μεταλαμβάνεις... Φάρμακόν ἐστι σωτήριο τῶν ἡμετέρων τραυμάτων τὸ προκείμενον, πλοῦτος ἐστίν, ἀνελλιπής, βασιλείας οὐρανῶν πρόξενος... Φρίξωμεν τοίνυν προσιόντες, εὐχαριστήσωμεν, προσπέσωμεν ἐξομολογούμενοι τὰ πταίσματα ἡμῶν, δακρύσωμεν τὰ οἰκεῖα πενθοῦντες κακά· ἐκτενεῖς εὐχὰς ἀποδῶμεν τῷ Θεῷ· καὶ οὕτω διακαθάραντες ἑαυτοὺς ἡρέμα καὶ μετὰ προσηκούσης εὐταξίας, ὡς τῷ βασιλεῖ προσιόντες τῶν οὐρανῶν, οὕτω προσέλθωμεν»[45].

Ἐδῶ, λοιπόν, εἶναι τό λίαν χαρακτηριστικό γιὰ τὴν θ. Μετάληψη. Εἶναι «φάρμακον σωτήριο», τό «φάρμακον ἀθανασίας» καὶ κατὰ τὸν θεοφόρον Ἰγνάτιον τοῦ 2ου αἰ.

*

Τίς ὑπέροχος καὶ θεολογικότερος αὐτές ἐπισημάνσεις τοῦ ἱ. Χρυσόστομου ὀφείλουμε καὶ σήμερα νὰ προσέξουμε μέ τά ποικίλα σχόλια πού γράφονται καὶ ἀκούγονται ἐν μέσῳ τῆς πανδημίας τοῦ κορωνοϊοῦ.

Ἄλλωστε ἡ θ. Λειτουργία δέν εἶναι μία νεκρὴ ὑπόθεση στὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ τό «παντοτινὸ ζωντανὸ ὄχημα τῆς διδασκαλίας της»[46] εἶναι «ἡ ἀποκάλυψη τῆς καινῆς κτίσεως... ἡ λειτουργία τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ πού ἱερουργεῖται πάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα (καί) ἀποτελεῖ τὴν καρδιά τῆς ζωῆς καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας μας (πού) θερμαίνει καὶ συγκροτεῖ τὴ ζωὴ

μας συνέχει τό πρόσωπο τοῦ καθ' ἑνός καί τή λειτουργική μας κοινότητα»[47].

Δέν μένει, παρά νά τονίσουμε, ὅτι τό χρυσό στόμα τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Doctor Eucharistiae, ὁ Ἱερός Χρυσόστομος, δέν σίγησε. Συνεχίζει νά διδάσκει, νά κηρύττει, νά συμβουλεύει καί σήμερα. Γιά ἕνα γνήσιο εὐχαριστιακό ἦθος, γιά μιά συνεχή ἀποκάλυψη τῆς Θείας Λειτουργίας καί τῆς Θείας Κοινωνίας.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ:

[1] Μπαλάνου Δημ., Οἱ Πατέρες καί συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, Ἀθήναι 1961, σ. 100.

[2] Χρήστου Παν., Ἐκκλησιαστική Γραμματολογία, Πατέρες καί θεολόγοι τοῦ Χριστιανισμοῦ, τόμ. Α', Θεσσαλονίκη 1971, σ. 209.

[3] Vita S. Ioannis Chrysostomi, PG 47, 263.

[4] Παπαδοπούλου Στυλ.: Ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος, Ἱεροκήρυκας καί Ἑρμηνευτής τοῦ «κεκρυμμένου» βάθους τῆς Γραφῆς, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περ. «Θεολογία» (τόμ. ΞΗ'(1997), τεῦχος Α'-Β', σελ. 134-170), Ἀθήναι 1997, σ. 41.

[5] Ματθ. 26, 26-28.

[6] Λουκ. 22, 19.

[7] Ἰω. 6, 53-54.

[8] Ἰω. 6, 51.

[9] Ἀλεξίου Ἰω., (ἀρχιμ.), Ὁ φλογερός μαχητής, Ἀθήναι 1995, σ. 228-229.

[10] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τό ρητόν τό λέγον, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; PG 56, 423.

[11] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α' Κορ., ὁμιλ. ΚΔ', PG 61, 205.

[12] Ὅπ. παρ.

[13] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἑβρ. ὁμιλία ΙΖ', PG 63, 131.

[14] Μαστρογιαννοπούλου Ἥλ. (ἀρχιμ.), Φάρμακον ἀθανασίας, Ἀθήναι 1974 σ. 26.

[15] Πρβλ. Γιέβτιτς Άθ. (ιερομονάχου), Ἡ Ἐκκλησιολογία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου κατά τόν Ἱερόν Χρυσόστομον (διδ. Διατριβή), Ἀθήναι 1967, σ. 124-125.

[16] Διονυσίου Μητροπολίτου Σερβίων καί Κοζάνης, Ἡ θεία Λειτουργία, Ἀθήναι 1996, σ. 35 ἔπ.

[17] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α' Κορ., ὁμιλία ΚΔ', PG 61, 203-204.

[18] Ὅπ. παρ.

[19] Γιέβτιτς Άθ. ὅπ. παρ. σ. 138.

[20] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Β' Θεσσαλ., ὁμιλία Δ', PG 62, 492.

[21] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α' Κορ., ὁμιλία ΚΖ', PG 61, 231.

[22] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάν., ὁμιλία ΜΣΤ', PG 59, 260.

[23] Ὅπ. παρ.

[24] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἐφεσ., ὁμιλία Γ', PG 62, 27.

[25] Μεταλληνοῦ Γεωργ., (Πρωτοπρ.), Ἡ θεολογική μαρτυρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας, Ἀθήνα 1995, σ. 263.

[26] Γιέβτιτς Άθ., ὅπ. παρ. σ. 126.

[27] Staniloäe Dim., Γιά ἕνα ὀρθόδοξο οἰκουμενισμό (Εὐχαριστία-Πίστη-Ἐκκλησία), Πειραιεύς 1976, σ. 29.

[28] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάν., ὁμιλία ΜΣΤ', PG 59, 261.

[29] Ὅπ. παρ.

[30] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α' Κορ. ὁμιλία ΚΔ', PG 61, 200.

[31] Γρηγορίου ἱερομονάχου, Ἡ λειτουργία τῆς Εὐχαριστίας τοῦ Θεοῦ, Ἀθήναι 1971, σ. 99.

[32] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α' Κορ. ὁμιλία ΚΔ', PG 61, 199-200.

[33] Ὅπ. παρ.

[34] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Λόγος Α΄, PG 49, 361-362.

[35] Schmemmann Alex., Σύγχρονος κόσμος καὶ ἐκκλησιαστικὴ λατρεία, ,περ. «Σύνορο», ἀρ. 37, (Ἄνοιξη 1966), σ. 11.

[36] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α΄ Τιμ. ὁμιλία ΙΕ΄, PG 62, 586.

[37] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Α΄ Κορ. ὁμιλία ΚΔ΄, PG 61, 204-205.

[38] Ὅπ. παρ.

[39] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλία Γ΄, PG 62, 29.

[40] Μεγ. Βασιλείου, Πρὸς Καισαρίαν πατρικίαν Ἐπιστολή XCIII (39η), PG 32, 484-485.

[41] Βλ. τούς κανόνες: Η΄ καὶ Θ΄ Ἀποστ., Β΄ Ἀντιοχ., Ξς΄ Πενθ. καὶ Γ΄ Τιμοθέου Ἀλεξανδρείας.

[42] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἐβρ. ὁμιλία ΙΖ΄, PG 63, 131-132.

[43] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς Ἐφεσ. ὁμιλία Γ΄, PG 62, 28.

[44] Ἰω. Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Λόγος Α΄, PG 49, 360-361.

[45] Ὅπ. παρ.

[46] Andronikof Const., Des mystères sacramentals, (Supplement au SOP no 198, Mai 1995) σ. 4.

[47] Βασιλείου (Ἀρχιμ.), Εἰσοδικόν, Ἅγ. Ὅρος 1987, σ. 99 καὶ 102.